

## HONFOGLALÁS ELŐTTI TEMPLOM ÉS ERŐDÍTÉS NYOMAI EGY BENCÉS MONOSTORBAN Újabb feltárások Kaposzentjakabon

MOLNÁR ISTVÁN<sup>1</sup>

Magyar Régészet 9. évf. (2020), 3. szám, pp. 13–25. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.3.1>

Kaposvár keleti városrészében, Kaposzentjakabon találhatóak az egykori Zselicszentjakabi bencés apátság romjai. A korábban szinte teljesen föld alatt lévő falakat az 1960-as években Nagy Emese vezetésével tárták fel. A tetszetős természeti környezetben kialakított romkert a térség egyik legszebb középkori műemléke. Különös értéket képvisel a monostor temploma, amely a helyenként 2–2,5 méter magasan álló eredeti falaival, kőfaragványjaival a 11. századi építészetünk legfontosabb emlékei közé tartozik (1–3. kép). Ez az első ismert magán (nem királyi) alapítású monostorunk, ráadásul az alapítólevél átiratban megőrzött szövegéből értesülünk az alapítás körülményeiről, így egy korábban itt álló templomról is. Mindezek ellenére a lelőhely évtizedekig viszonylag kevés figyelmet kapott. A feltárásról csupán rövid publikációk jelentek meg, a monostor építéstörténetét és alaprajzát csak nagy vonalakban sikerült tisztázni, a korábban itt álló templomot sem azonosították. 2014-ben és 2016-ban újabb ásatásokat végeztünk, amelyek jelentősen bővítették és pontosították a korábbi ismereteinket (MOLNÁR, 2014; 2015; 2018). Mivel a legfontosabb új eredmények a monostor alapítását megelőző időszakhoz kapcsolódnak, az alábbiakban elsősorban ezekről írok, majd röviden kitérek a monostor építéstörténetére is.



1. kép. Drónfelvétel az apátság romjairól  
(Fotó: Borzavári Balázs)



2. kép. A monostortemplom romjai



3. kép. A templom szentélye előtti, eredeti helyén megőrződött faragott oszloplábazat

<sup>1</sup> Rippl-Rónai Megyei Hatókorú Városi Múzeum, Kaposvár. E-mail: [molnaristvan74@yahoo.com](mailto:molnaristvan74@yahoo.com).

## A MONOSTOR ÉS RÉGÉSZETI KUTATÁSA

A monostor a Zselicség erdőkkel fedett dombvidéke és a Kapos folyó völgyének találkozásánál, egy meredek dombhát északi végén épült. A közelben fontos utak futottak, a folyón átkelő volt, az épülettől északra már korán települések sorakoztak. Ugyanakkor az apátság helyének kiválasztásában nem a kedvező földrajzi környezetnek, hanem egy itt álló korábbi templomnak volt a legfontosabb szerepe. Az alapítólevél szövege későbbi oklevelekben fennmaradt, innen tudjuk, hogy a Győr fia Ottho (Ottó) somogyi ispán 1061-ben Szent Jakab hegyén alapította a monostorát, ahol korábban már létezett egy templom, amely „szerfölött régisége és elhanyagoltsága miatt már pusztán állt” (KUMOROVITZ, 1964). A monostor nagy adományokat kapott; felszenteléséről – amely Salamon király és Géza herceg jelenlétében valószínűleg 1067-ben történt – a Képes Krónika is megemlékezett; az ekkor Athaként említett alapító már nádor volt. Az apátság a középkor folyamán a Dél-Dunántúl egyik legfontosabb bencés rendházának bizonyult. Az alapító úgy rendelkezett, hogy halála után a monostort a király gondjaira bízta, ám az később mégis leszármazottai, a Győr nembeli Szerdahelyi család kegyurasága alá került. Az apátság 1392-ben búcsúengedélyt kapott, ami az akkori építkezésekkel függhet össze. Az 1508-as bencés vizitációból tudjuk, hogy az apáttal együtt hat szerzetes élt az akkor még jó állapotban lévő épületekben. A török veszély miatt a szerzetesek elhagyták a kolostort, és helyükre katonák érkeztek. Az épületegyüttes rövid ideig végvárként működött, majd 1555-ben Kaposvár várával együtt török kézre került. A felszabadító háborúk után már nem épült újjá, maradványai a föld alá kerültek (HERVAY, 2001, 527; M. ARADI, 2016, 178–180).

1960–66 között Nagy Emese vezetésével folytak régészeti feltárások a területen. A résztvevőknek hatalmas mennyiségű földet kellett eltávolítaniuk ahhoz, hogy a falak maradványait kiszabadítsák. Sajnos a feltárásról csak rövid beszámolók jelentek meg, amelyekben Nagy Emese megállapította, hogy a monostortemplom jórészt az 1060-as évekbeli formájában maradt meg. A kolostornégyzet kiépítését a 14–15. század fordulójára, míg a monostortemplomtól északra található centrális szerkezetű templom építését a 13. század végére keltezte. Az alapítólevélben említett korai templomról annyit írt, hogy a nyomai még néhol felfedezhetőek, de már nem szerkeszthető meg az alaprajza; az építését pedig az egyik sírban talált érme alapján Szent István korára tette (NAGY, 1973; 1978; 1994).

Közel fél évszázaddal később az állagmegóvó munkálatok és a tervezett látogatóközpont építése előtt nyílt lehetőség újabb régészeti kutatásra. A Rippl-Rónai Múzeum munkatársai által végzett feltárás költségét Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata bocsátotta rendelkezésünkre. Első lépésben az újkori, jórészt az 1960-as években visszatemetett földet kellett eltávolítanunk, amely alatt változatos vastagságban megmaradt régészeti korú rétegeket, sírokat, objektumokat találtunk. Az ásatás legfontosabb célja az alapfalak dokumentálása és az egymást követő építési periódusok elkülönítése volt. 2014-ben újra feltártuk a monostortemplomot, és megállapítottuk, hogy a falai legalább három jól elkülöníthető periódusban épültek (MOLNÁR, 2014; 2015). 2016-ban a kolostor területén nyitottunk szelvényeket, ekkor azonosítottuk a gótikus kolostornégyzet kiépítését megelőző időszakhoz tartozó épületeket, és egy korai erődítés nyomát is megtaláltuk (MOLNÁR, 2018).

## A LELŐHELY LEGKORÁBBI KORSZAKAI

A középkori építkezések, temetkezések jórészt megsemmisítették a korábbi objektumokat, így a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája és az urnamezős kultúra időszakára főleg másodlagos helyzetű leletanyag utal. Csupán az előbbi néhány gödrének legalját sikerült feltárnunk. Római objektumot sem találtunk, de valahol a közelben (akár a domb feltáratlan részén) egykor római épület állhatott, hiszen a későbbi építkezésekhez részben római téglát, követ használtak fel, és másodlagos helyzetben nagyszámú római pénzt, továbbá viszonylag kevés kerámiát is találtunk. A közelben már a római korban is futott a Kapos völgyéből egy, a későbbi Somogyvár térsége felé vezető útvonal (CSIZMADIA & NÉMETH, 2016, 136, 156).

## AZ ALAPÍTÓLEVÉLLEN EMLÍTETT KORÁBBI TEMPLOM

2014-ben a monostortemplomban megtaláltuk az alapítólevélben is említett, az apátság alapításakor már a területen álló templom maradványait. Jól elkülöníthető az alapozása, amely két-három sorban, habarcs nél-



kül vagy kevés habarccsal egymásra tett, 20–60 cm-es megmunkálatlan kövekből és három-négy sorban rájuk falazott nagy méretű, 40–50 cm hosszú, 8–10 cm vastag téglákból készült (4. kép). (A téglasorok az 1060-as években már biztosan az alapozásba kerültek, korábban akár a föld felett is lehettek.) Ilyen alapozások figyelhetők meg a monostortemplom belső falainál, így az oldalkarzatok belső részén az északi és déli oldalon, valamint a keleti fal hozzájuk csatlakozó részén. A monostortemplom szentélyének falai hasonló módon, valamivel több habarccsal készült alapozást romboltak. A korai templom nyugati fala a monostortemplom belsejébe került, így a későbbi sírokkal szétásták, de az északi és déli indulását, valamint egy rövid szakaszát sikerült megtalálnunk. A maradványokból egy 7,5×12–13 méter nagyságú, egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom rajzolódik ki, melynek falszakaszait a monostortemplom építésénél használták fel. A templombelső északi oldalán ma is megfigyelhetőek a korai templom nagy méretű téglával rakott felmenő falainak maradványai (5. kép).

Az első templom keltezésében segítenek a mellé ásott, majd az 1060-as években épült monostortemplom alapfalai által metszett sírok (6. kép). A korai temető jelentős részét megsemmisítették a későbbi temetkezések, építkezések, ráadásul a melléklet nélküli sírok közül csak a 11. századi falak által romboltak azonosíthatóak biztonsággal. Fontos hangsúlyozni, hogy a korai templom nem épült rá egy korábbi temetőre, hiszen annak alapfalai sehol nem metszenek temetkezéseket, sekély alapozásuk pedig biztosan nem tüntette volna el ezek nyomát. Szintén nincs nyoma korábbi síroknak a monostortemplom temetkezésére nem használt részein – a kórusrekesztő, a diadalív, a szentélyrekesztő alatt sem.

Az Isotoptech Zrt. – MTA Atomki Laboratóriuma három, falak által rombolt sírból származó csonton végzett szénizotópos kormeghatározást 2016-ban (DeA-8902, DeA-8903, DeA-10069). A kapott eredmények alapján a sírok 95%-os (2  $\sigma$ ) valószínűséggel a következő értékek közé esnek: 32. sír: 775–886, 55. sír: 680–859, 111. sír: 721–883. Az eredmények szerint a temetkezések mindenképpen honfoglalás előttiék, a 8–9. századon belül keltezhetőek, így a templomnak is állnia kellett már ekkor.



4. kép. A korai templom alapfala



5. kép. A műemléki felújítás során készült képen jól elkülöníthetőek a korai templom felhasznált falszakaszai



6. kép. A monostortemplom alapfalai által metszett korai sír



## A KORAI ERŐDÍTÉS

Feltártuk egy, a monostornál korábbi erődítés maradványait is. Ezt sajnos az apátság épületei, sírjai, illetve az 1960-as évek feltárásai, helyreállításai jórészt rombolták, így csak egymástól elkülönült kisebb-nagyobb szakaszait bonthattuk ki. Ezekből kell az erődítés formáját – a lehetőségekhez képest – rekonstruálnunk. Mivel 2014-ben csupán kis szakaszába ástunk bele, így a szerkezetét 2016-ban sikerült tisztáznunk.

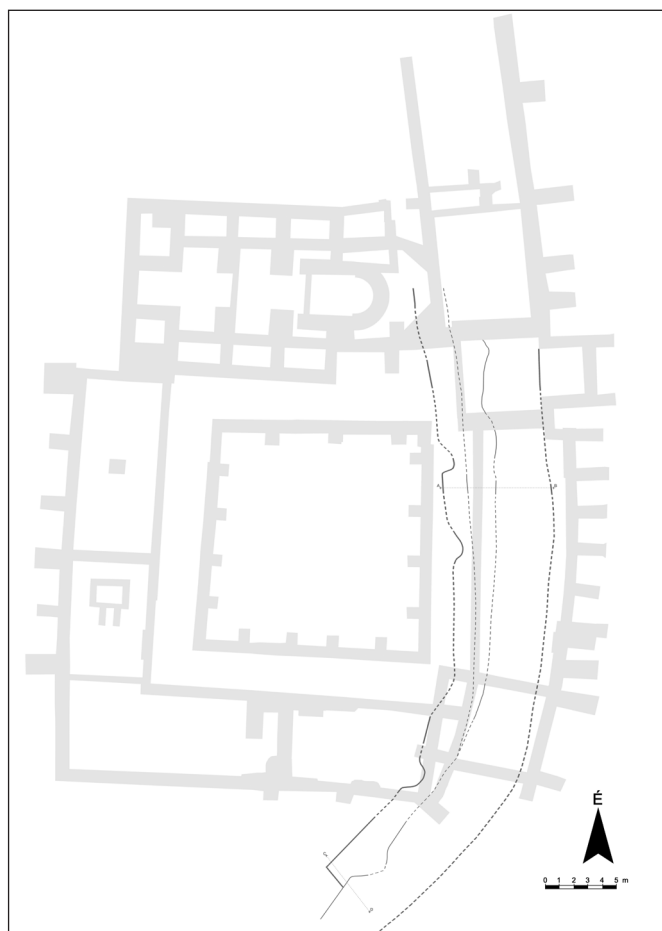
A meredek domb északi végét – ahol később az apátság is épült – egy mély, árokszerű mélyedés választja el a domb többi részétől. Régészeti kutatás sajnos nem folyt itt, így nem tudjuk, hogy természetes vagy mesterséges képződmény-e, illetve ez utóbbi esetben milyen korú. A ferde domboldalba legalább két sorban 1,5–2 méter mély, vízszintes aljú, nagyjából függőleges falú padkákat ástak, amelyre faszerkezetet építettek (7–10. kép). A nagyjából egyenes szakaszokból álló sánc körbefoghatta az árok által leválasztott északi területet. A felső, 2–2,5 méter széles padkákból álló szint követi a domb vonalát, így délre haladva a szakaszai egyre mélyebben találhatók. Az alsóbb szint 3,5–4 méter széles padkákból álló szakaszai viszont többé-kevésbé egyforma tengerszint feletti magasságon sorakoztak. Így a két szint között délen csak 1,8–2,3 méter a szintkülönbség – lépcsőzetesen helyezkednek el egymás mögött. A szelvényünk déli végében a felső padka le is záródik, hiszen innen a domb lejtőjén már csak az alsónak van helye. Északra, a domb magasabb része felé haladva egyre nő a padkák közötti szintkülönbség, melyek el is távolodnak



7. kép. A korai sánc építésekor a dombba ástott padkák maradványai

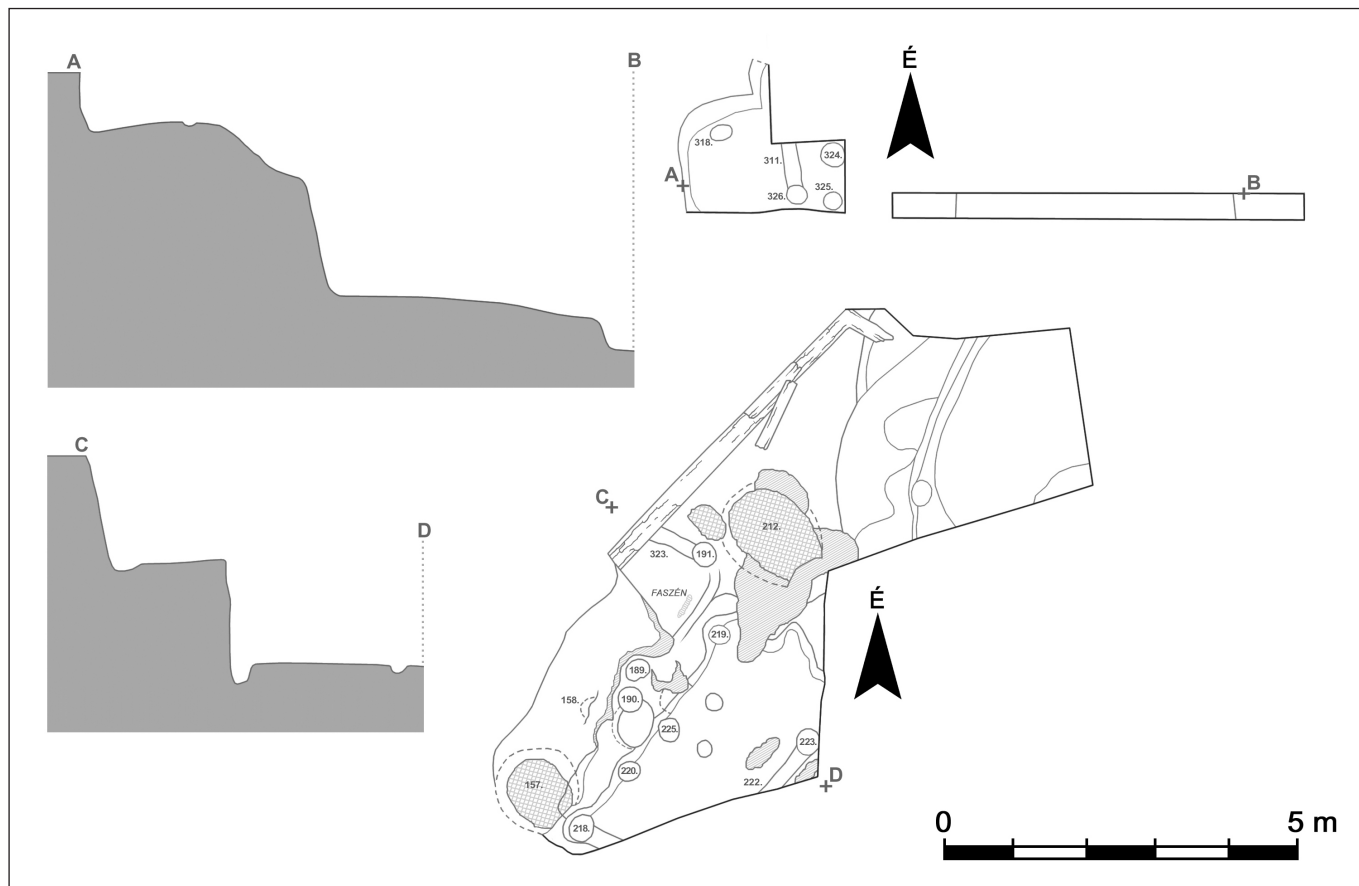


8. kép. A faszerkezet leégésének nyoma az alsó padkán



9. kép. Az erődítés feltételezhető helye a keleti oldalon





10. kép. A sánc 22., 26. és 32. szelvényben feltárt szakaszainak felszínrajza és metszete



11. kép. A sánc faszerkezetének égett maradványai

egymástól. A keleti szárny középső területein, a közel 3 méter szintkülönbségű padkák között 1–1,5 méter hosszan megtaláltuk a ferde domboldalt. A templom előtti területen a magassági különbség már közel 4 méter lehetett, ahol akár egy közbülső szintet is kialakíthattak, ám sajnos a későbbi építkezések megsemmisítették a kérdéses területet.

A faszerkezetből kevés elszenesedett gerenda maradt (11. kép). A rekonstruálásában segít, hogy a gerendák több helyen benyomódtak a padkák löszös aljába, oldalába: így a fekvő helyzetűekre hosszú, ívelt aljú kis árkok, az állókra pedig sekély, kör alakú mélyedések vagy a padkák oldalán lévő ívelt nyomok utalnak. Az épített kazetták nagyjából 1,8–2 méter szélesek és kb. 3,5–4 méter hosszúak lehettek. A felső szinten csak egy sor volt belőlük, az alsón akár két kazetta is elférhetett, de az általunk kutatott területen csak a falnál állónak találtuk meg az egyértelmű nyomát. A faszerkezetet több helyen a padkák aljába és oldalába is bekötötték: az előbbiről 25–40 cm átmérőjű cölöphelyek, az utóbbiról 30–40 cm-re a falba vájt vízszintes cölöpnymok tanúskodnak (12. kép). Ezenkívül vízszintesen egymáson fekvő gerendákból álló sorokat is



verték legalább 80–100 cm mélyen a domboldalba. A gerendasorok nyomát kétszer is párosával találtuk meg, a padkák aljától valamivel feljebb indultak. Ezeken a helyeken az egymást követő, egy szinten lévő padkaszakaszok között ívelt kiugrásokat hagytak a löszfalban, előttük kapcsolódhattak össze az egyes kazetták, és ide kötötték be a cölöpsorokkal a szerkezetet (13. kép). Ezek segítségével tudtak az egyenes padkaszakaszok kissé szögben találkozni. A felső szint felett cölöphelyekből álló sor nyomait találtuk meg a domboldalon, egy helyen ilyen figyeltünk meg a két padka között is. A padkákra épített szerkezet belső cölöpsora lehetett bekötve ezeknél a domboldalra.

Magyarországon az erődítéshez leginkább hasonlót Hontról ismerünk, ahol szintén a ferde dombon kialakított egyenes padkára építették a keskeny, a domboldalba vízszintes gerendákkal bekötött, kazettás szerkezetű sáncokat (MORDOVIN, 2013). Hasonlóak még Kijev korai, 9–10. századi sáncai, ahol a lépcsőzetesen kialakított padkákra épített rácsos faszerkezet a ferde domboldalhoz támaszkodott, oda gerendasorokkal kötötték be (MIHAJLOV, 2010).

A hasonló erődítések viszonylagos ritkaságát az is magyarázhatja, hogy az így készült sáncoknak a pusztulás és a padkák feltöltődése után alig marad nyoma. Szentjakabon sem volt a régészeti feltárásokig semmilyen látható jele, és feltehetően még számos hasonló módon készített erődítés rejtőzhet meredek domboldalakon. A dombtető alatt induló, nyilván több méter magas sánc a meredek domboldallal együtt igen hatékony védelmet jelenthetett.

Az erődítés keltezése nem egyszerű. Leégésekor a faszerkezetet kitöltő föld jórészt leborult a domboldalon, majd a padkák „árokyszerűen” töltődtek fel, tehát a megtalált rétegek későbbiek a sánc pusztulásánál (14. kép). A néhol 3–4 méter, máshol csak 30 cm vastagon megmaradt ferde, kifelé lejtő rétegsor alsó részén a pusztuláshoz kapcsolódó, felette pedig az ez utáni feltöltődési rétegek, majd a beásott Árpád-kori és késő középkori objektumok találhatóak. A kerámiaanyag vizsgálata alapján a legalsó rétegekben döntően (8–) 9. századi kerámiát találtunk, a később rátöltődött rétegekben egyre nagyobb arányban van jelen a kora Árpád-kori, 10–11. századi kerámia (15. kép).<sup>2</sup>



12. kép. Az alsó padkán álló faszerkezet nyomai



13. kép. A faszerkezet domboldalba való bekötését szolgáló, párosával álló vízszintes gerendasorok nyomai

<sup>2</sup> A kerámiaanyagot feldolgozó Merva Szabina szóbeli közlése, segítségét ezúton is köszönöm.





14. kép. A sánc pusztulása utáni feltöltődött padka rétegei, bal oldalon a faszervezet vízszintes gerendájának lenyomata



15. kép. Az erődítés padkájának alsó feltöltődési rétegeiben talált kerámiatöredékek

Az egyik égett gerendából (11. kép) származó mintán az Isotopech Zrt. – MTA Atomki Laboratóriuma szénizotópos kormeghatározást végzett (DeA 9495). A vizsgálat 95%-os valószínűséggel 694–861 közé datálta a mintát, ami alapján a szerkezet – illetve annak vizsgált része – nem lehet a 8. századnál korábbi. A sánc pusztulásának idejét segítenek meghatározni az akkor megégett növények. Egy nagyobb adag feldolgozott kölest és egy körte maradványait (magokat, a magház és a gyümölcshús szenesedett maradványát) találtuk meg a pusztulási rétegben.<sup>3</sup> A szénizotópos mérést az Isotopech Zrt. – MTA Atomki Laboratóriuma végezte (DeA 10089, 10091). A minták kora 95%-os valószínűséggel 776–964, illetve 776–967 közé esik. A kormeghatározás alapján a sánc a 10. század utolsó harmada előtt már biztosan elpusztult.

A sánc pusztulása után a részben feltöltődött padkák oldalába kemencéket ástak, amelyeket később, a további feltöltődés során betemetett az idő. Két ilyen kemence platniján Pethe Mihály archeomágneses kormeghatározást végzett: a kemencék utolsó használata 897±17 és 899±17 évben határozható meg, ami a honfoglalás körüli évtizedekre szűkítené a pusztulás legkésőbbi idejét.

Ha a természettudományos vizsgálatok eredményét elfogadjuk, akkor a 8–9. századra kell tennünk az erődítés korát, de nem tudjuk, hogy ezen belül mikor és milyen hosszú ideig működött.

### A KORAI EMLÉKEK LEHETSÉGES ÉRTELMEZÉSE

Az eddigi adatok alapján úgy tűnik, hogy a honfoglalás előttre, valahová a 8–9. századon belülről keltezhető a templom és az erődítés is. Feltételezhetjük, hogy legalább részben egykorúak, bár elképzelhető, hogy nem egyszerre épültek. Úgy vélem, a <sup>14</sup>C vizsgálatok bizonytalanságait ismerve (BAJKAI & KOLOZSI, 2017, 114–115) ezt az egyelőre elég tág határok között mozgó datálást kell elfogadnunk. A sírokra vonatkozó lehetséges legkésőbbi időpontok is mind 100–150 évvel korábbiak Szent István koránál, amikor a temp-

<sup>3</sup> A növényi maradványokat Gyulai Ferenc határozta meg, segítségét ezúton is köszönöm.





16. kép. A padka pusztulás utáni feltöltődésében talált aranyékszer-töredék



17. kép. A padka pusztulás utáni feltöltődésében talált aranygyűrű

lom építését hajdan valószínűsítették. Az erődítésnél kapott értékek is mind fiatalabbak a 10. század utolsó harmadánál.

A komoly munkával megépített sánc és a templom építőanyaga is jelentős helyre utal, ezt támasztják alá a padkák feltöltődésében előkerült aranytárgyak is (egy kis aranykarika és egy arany ékszerdarab) (16–17. kép). A dombon egyéb épületek is állhattak, amelyek nyomai az apátság építkezései és a sírok ásása során megsemmisülhettek, de a domb még fel

nem tárt részén is lehettek. (A déli kolostorszárnyba később beépített épület esetében akár felmerülhetne a korai eredet, ám itt is valószínűbbnek tűnik egy Árpád-kori keltezés.)

Kapos völgyében a 8. századtól jelentős népességkoncentráció figyelhető meg (KÖLTŐ & VARGA, 2019, 181–189). A lelőhely közvetlen környékén, a dombról is jól látható helyeken három korabeli temetőt ismerünk. A monostortól 2–2,2 km-re keletre, Kaposvár–40-es őrház lelőhelyen Eugénia Szimonova, majd Bár-



18. kép. 1: Kaposvár–Kaposzentjakab Bencés Apátság, 2. Kaposvár–61. út, 3. Kaposvár–40-es őrház, 4. Kaposvár–Fészerlakpuszta, 5. Kaposvár–Fészerlak 19. lh



dos Edith, míg északkeletre hasonló távolságra, Kaposvár–Fészerlakpuszta lelőhelyen Eugénia Szimonova vezetésével tártak fel egy-egy temetőrészletet. Feltáróik véleménye alapján a temetők a 8. században kezdtek el működni, mely a 9. században tovább folytatódott (SZIMONOVA, 1997; BÁRDOS, 1978a; 1985, 11). A fészerlakpusztai temetőhöz közel egy hatalmas méretű késő avar kohászati telep (Kaposvár–Fészerlak 19. lh.) is ismert, amely a 7. század utolsó harmadától indulhatott, és feltehetően a 9. században is működött (GALLINA, 2002). A monostortól nagyjából egy kilométerre északra, északnyugatra fekvő Kaposvár–61-es út lelőhelyen Bárdos Edith tárt fel egy temetőt, amelyet a 9. század elejétől keltezett (BÁRDOS, 1985) (18. kép). A dombon talán a temetőkben nyugvó népesség vezetője alakíthatta ki a központját. Pontosabban egyelőre nem határozható meg, hogy mikor költöztek a dombra, azt mikor erődítették, és mikor építették a templomot. A természettudományos vizsgálatok eredményei megengednének akár egy avar birodalom végső időszakától való datálást is, de – különösen a templom esetében – valószínűbbnek tűnik egy 9. századi keltezés. Leginkább egy Karoling-kori udvarházra gondolhatunk, amelynek a pusztulását feltehetően a honfoglaláshoz vagy az azt megelőző háborús időszakhoz köthetjük.

### A MONOSTOR ALAPÍTÁSA ÉS ELSŐ ÉVSZÁZADAINAK ÉPÍTKEZÉSEI

A sánc pusztulása után ásott kemencék a település részleges továbbélésére utalnak. A monostor alapítóleveléből tudjuk, hogy a 11. század közepén is laktak a dombon. Feltehetően nem is kóbor, „jogcím nélküli” népesség élt itt, hiszen az alapítótól kapott földre költöztették őket. A dombot Szent Jakab hegyének nevezték, a templom védőszentje is ismert volt még, a monostor ezt vette át. A helyben lakók emlékezhetek rá, földrajzi névként is megőrződhetett, de valamilyen egyházi központban szintén számontarthatták. Az ötletet, hogy a régi templom helyén monostort alapítson, Atha „*lelki atyáktól, bölcsektől*” (nyilván művelt egyháziaktól) kapta. A döntésben természetesen gyakorlati okok is vezethették, a korai bencés monostorok helyének kijelölésében nagy szerepe volt a korabeli úthálózatnak (F. ROMHÁNYI, 2015, 13–14). A monostor szűkebb környéke is biztosan lakott volt az alapításkor, a monostorral szemben – az említett 9. századi temetőtől 50 méterre – lévő, a török korig működő „templom körüli” temetőben már Szent István pénzeivel temetkeztek (BÁRDOS, 1978b; BÁRDOS, 1987). A templomot az alapítólevelben már említett Keszi (később Apáti) falu templomának tartják (TIMÁR, 2016, 233–234, 254).

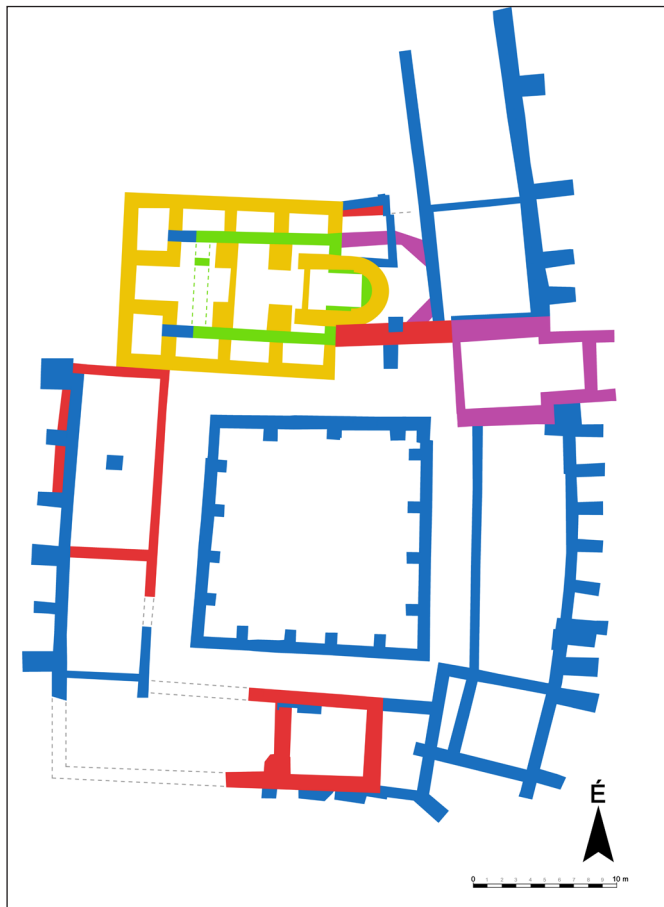
Zalavár-Recéskútról (MORDOVIN, 2011) és Pécsről (TÓTH, 2017; BUZÁS–TÓTH, 2019) ismerünk példát a 9. századi templomok 11. századi (újra)használatára, de az első bencés apátságok, a korai egyházi és világi központok közül már többen tártak fel 9. századi emlékeket (SZÖKE, 2020, 303–407; BUZÁS et al., 2017; TÓTH, 2017; BUZÁS, 2017).

Az 1067-ben felszentelt épülethez felhasználták a régi templom északi és déli oldalfalait. A hozzáépített falak 1–1,4 méter mély alapozása jól elkülöníthető, habarccsal leöntött kő- és tégladarabokból áll, amelyen felül 3 sor fekvő vagy egy sor ferdén álló téglasor van. A külső falain lizénákkal tagolt, félköríves apszisú, 18,5×12,5 méter nagyságú épületet emeltek, amelynek nyugaton és délen is volt bejárata. A belsejében északon és délen karzatos mellékterek épültek, a nyugati karzat fölött torony vagy toronypár állhatott. Az épület közepén négy mély, kváderkövekkel készült alapozáson álló oszlop tartott egy boltozott tér feletti tornyot. A szentély előtti palmettás oszloplábazatok diadalívhez, a két nyugati nagy pillér közötti sekély alapozás kórusrekesztőhöz tartozhatott (MOLNÁR, 2015, 189–191). Az épület legjobb párhuzamait Buzás Gergely Dalmácia korabeli építészetében találta meg, míg a hazai emlékanyagból Szekszárd és Feldebrő közel egykorú bencés monostorainak templomaival való hasonlóságát emelte ki (BUZÁS, 2018).

A monostor életének korai szakaszában még a templomtól délre lejtő dombtetővel és keleten is meredek domboldallal számolhatunk. Az egykori sánc padkái feltöltődtek, de a mai parkoló területén lévő mélyedés (árok) a mainál nagyobb lehetett.

A gótikus kolostornégyzet kiépítése előtti épületekről korábban jóformán semmit nem tudtunk, 2016-ban több ilyen azonosítottunk (MOLNÁR, 2018, 145–151) (19–20. kép). A későbbi nyugati kolostorszárny északi részén már az Árpád-korban állt egy kéthelyiséges épület. A templom déli falához építették, alapozása nagyjából 1 méter vastagon ledöngölt rétegekből és felettük 3 sor, sárga agyagos-löszös rétegbe





19. kép. A monostor építési periódusai. Zöld: 9. sz (?), piros: 11–13. század, lila: 13–14. század, kék: a 14–15. század fordulójától



20. kép. A monostortemplom különböző korszakhoz tartozó falai. Bal oldalon a monostortemplom pilléralapozása, ettől jobbra a korai templom maradványai, majd a gótikus átépítéskor hozzáépített falszakasz. A jobb szélén a monostortemplom fala és az általa rombolt korai sír.

tett téglából áll. Ennek viszonylag jól rekonstruálható a  $12 \times 5,5$ – $6$  méteres belterű északi helyisége. A déli helyiség pontos méretét a falak erős pusztulása miatt nem tudjuk megadni, nagyjából  $6 \times 4$ – $5$  méteres lehetett. Az északi részén 1962-ben egy tüzelőberendezést tártak fel, amit egy padló alatti téglabordás hypocaustumként azonosíthatunk. A déli szárnyban egy legalább kéthelyiségű,  $6,5 \times 9,5$  méter nagyságú korábbi tégláépület maradványait találtuk meg, melynek alapozása téglasorokból

és közéjük döngölt sárga löszös-agyagos rétegekből állt. Az épület padlószintje a későbbi kolostorénál mélyebben volt, még a domb természetes lejtéséhez igazodott.

Mivel az amúgy is meredek domboldal jó részét a korábbi sáncok padkáinak laza feltöltése foglalta el, az évszázadok során több alkalommal megcsúszott a domb földje, aminek számos jelét megtaláltuk a feltárások során. A terület instabilitása lehetett az oka annak, hogy a templomtól keletre, a domboldalba egy támfalat építettek, amit később támpillérekkel is megerősítettek. Az így is kiboruló falat visszabontották. Részben ennek maradványaira, támpilléreire alapozva egy félig domboldalba épített kápolnát emeltek. A viszonylag magas falakkal megmaradt, egykor boltozott tégláépület egy közel  $5 \times 5$  méteres belterű hajóból és egy  $3,3 \times 3,3$  méteres belterű, egyenes záródású szentélyből állt. A szélesebb déli falában futott egy részben megmaradt lépcső, ami a hajó keleti végén, a szentély előtti bejárattól indult. Sajnos az épület nagyfokú pusztulása miatt nem tudjuk, volt-e emeleti helyisége, amely nagyjából a monostor többi épületével lehetett volna egy szinten. A kápolnától délre, a később kiépülő keleti kolostorszárny helyén, a meredek domboldalon ekkor még nem álltak épületek.

A kolostorudvaron és a kerengőfolyosókban nem találtuk korábbi falak nyomait. Úgy tűnik, a késő Árpád-kori kolostor épületei már egy kissé szabálytalan, trapéz alakú udvar köré szerveződtek. Az épületek nem egyszerre épültek, pontos funkciójuk sem határozható meg teljesen. Feltehetően a déli kéthelyiségű épület lehetett a korai kolostorépület; a nyugati kéthelyiségű épület refektórium, calefactórium, konyha számára készülhetett az Árpád-korban; míg a keleti szárnyban lévő kápolna a 13–14. században épülhetett.

A monostortemplomtól kb. 20 méterre északra lévő nyolcszögletes alaprajzú, a nyolcszög öt oldalával záródó szentélyű templom feltehetően a 13. század végére, a 14. század elejére keltezhető. Ebben az időszakban kezdhették meg egy végül el nem készülő, hasonló poligonális szentély építését a monostortemplomhoz is.



## A MONOSTOR KÉSŐI ÉPÜLETEI

A monostor a késő középkorban jelentős átalakuláson esett át, amelyre egy tűzvészt követően kerülhetett sor. Ekkor épült ki a kerengőfolyosós kolostornégyzet, valamint a templomot is átépítették. A feltáráson egy, az Árpád-kori gödröket is felülrétegző, faszenes réteget találtunk, amely felett a domb egyenesre alakításához kapcsolódó, 14. századi kerámiát tartalmazó sárga, löszös réteg feküdt, amit metszettek az új épületek. A rétegtani megfigyelések jól alátámasztják az átépítés korábbi, főleg a kőanyagon alapuló, 14–15. század fordulójára való datálást (NAGY, 1973, 338).

A templomban legkésőbb ekkorra elbontották a középső pillérek és a hozzájuk kapcsolható tornyot. A hosszházban bordás keresztboltozat épült, ehhez az oldalkarzatok belső falait nyugatra meghosszabbították. A hajó padlójának szintjét lesüllyesztették, a szentélyét megemelték, egy szentélylépcsőt alakítottak ki (MOLNÁR, 2015, 191–192).

Számos jelét találtuk annak, hogy a kolostornégyzet több lépcsőben épült ki. Először az udvar körüli épületek és a kerengő északi, a templomnak támaszkodó szárnya készült el, majd a következő fázisban épült ki a kerengő többi szárnya, és építették át a déli kolostorszárny keleti részét. A korábbi épületeket nyugaton, délen és északkeleten befoglalták a kolostornégyzetbe. A kápolnától délre, a keleti szárny alsó szintjén, a domb aljában nem volt helyiség, csak a viszonylag szabályos kolostornégyzet kiépítéséhez töltötték fel a dombot.

A kolostor helyiségeinek azonosítása nehézségekbe ütközik: valószínű, hogy a nyugati szárnyban maradt a konyha és a refektórium, ahol valamikor egy cserépkályhával váltották fel a hypocaustumot. A keleti szárny északi részén, talán a kápolna felett lehetett a káptalanterem, ettől délre vagy a déli szárnyban a szerzetesek hálólhelye. A templom szentélyétől északra sekrestyét alakítottak ki. Az északi oldal keleti részén volt a kolostor bejárata, míg a templomtól keletre, a kolostornégyzeten kívül álló helyiség feltehetően apáti ház, vendégház lehetett.

A kolostor késői időszakához, végvárként való működéséhez kapcsolható jelenségeket is megfigyelhettünk, a kerengőfolyosóra kemencét építettek, a domb aljában lévő kápolnát feltöltötték. A kolostorudvaron valószínűleg ekkor készült egy nagy méretű objektum – kút vagy ciszterna –, amelynek a kiásásakor számos sírt leromboltak (MOLNÁR, 2018, 151–155).



21. kép. A 60-as években megforgatott földben, fémkeresővel talált aranytárgy

## BIBLIOGRÁFIA

M. Aradi, Cs. (2016). *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszerzetének rekonstrukciója*. Kaposvár: Rippl-Rónai Múzeum.

Bajkai, R. & Kolozsi, B. (2017). Az abszolút kormeghatározás lehetőségei, avagy a 9. századi keltezés nehézségei egy debreceni lelőhely tükrében (Possibilities of absolute dating or the difficulties of 9th-century dating in the light of a Debrecen site). In Takács M. (szerk.), *Az Alföld a 9. században II. Válogatás*

Molnár István • Honfoglalás előtti templom és erődítés nyomai egy bencés monostorban

„Az Alföld a 9. században II. – Új eredmények” című konferencián 2014. május 21–23 között elhangzott előadások anyagából (pp. 103–138). Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 4. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.

Bárdos, E. (1978a). Avar temető Kaposvár határában (Rescue excavation on the findspot nr. 33 of Kaposvár). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 3, 13–65.

Bárdos, E. (1978b). Középkori templom és temető Kaposvár határában (Mediaeval church and cemetery on the confines of Kaposvár). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 3, 187–234.

Bárdos, E. (1985). IX. századi temető Kaposvár határában (Cemetery of the 9th century in the vicinity of Kaposvár). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 7, 5–46.

Bárdos, E. (1987). Középkori templom és temető Kaposvár határában II. (Mediaeval church and cemetery in the vicinity of Kaposvár. Part II). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 8, 6–82.

Buzás, G. (2017). Római és Karoling örökség. In Petkes Zs. & Sudár B. (szerk.), *Hétköznapok a honfoglalás korában. Magyar őstörténet 5* (pp. 145–151). Budapest: Helikon.

Buzás, G. (2018). Atha comes kaposszentjakabi temploma. *Archeologia – Altum Castrum Online 2018*. <http://archeologia.hu/content/archeologia/516/buzas-kaposszentjakab.pdf> Letöltés: 2020.08.01.

Buzás, G., Boruzs, K., Merva Sz. & Tolnai, K. (2017). Régészeti kutatások a visegrádi Sibrik-dombon (Archaeological investigation on Sibrik Hill at Visegrad). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017, 193–136.

Buzás, G. & Tóth, Zs. (2019). Beszámoló a pécsi székesegyház altemplomában 2019. évi régészeti kutatás eredményeiről. *Pécsi egyházmegye*. <https://pecsiegyhazmegye.hu/hirarchivum/3055-beszamolo-a-pecsi-szekesegyhaz-altemplomaban-vegzett-2019-evi-regeszeti-kutatas-eredmenyeirol> Letöltés: 2020.08.01.

Csizmadia, G. & Németh, P. (2016). Római kori halomsírok Somogy megyében (Roman Tumuli in County Somogy). *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei* 4, 117–166.

F. Romhányi, B. (2015). Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz (Monastic network – Settlement system – Population. On the demographic changes of the medieval Hungarian Kingdom). *Történelmi Szemle* 57, 1–49.

Gallina, Zs. (2002). Avar kori kohótelep Kaposvár-Fészerlakon (Előzetes jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es számú főút 19. lelőhelyének feltárásáról). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 15, 75–86.

Hervay, F. L. (2001). Bencések és apátságai a középkori Magyarországon. In Takács I. (szerk.), *Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus* (pp. 461–567). Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság.

Költő, L. & Varga, M. (2019). Kaposvár és környéke az avar korban és a kora Árpád-korban (Kaposvár [Hungary] and its surroundings in the Avar Age and in the Early Árpadian Period). *Hadtudományi szemle* 12, klsz. <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.ksz.13>

Kumorovitz, L. B. (1964). A Zselincszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése) (Die Stiftungsurkunde von Zselicszentjakab aus dem Jahre 1061). *Tanulmányok Budapest Múltjából* 14, 43–83.



Molnár István • Honfoglalás előtti templom és erődítés nyomai egy bencés monostorban

Mihajlov, K. A. (Михайлов, К.А.) (2010). Rekonstrukcija drevnejshih ukreplenij Starokievskogo gorodishha (Реконструкция древнейших укреплений Старокиевского городища) – Reconstruction of earliest fortification elements on the Old Kyiv site of ancient settlement. *Arheologija i davnja istorija Ukraïni* 1, 308–315.

Molnár, I. (2014). Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság területén 1. (Research in the area of the Benedicte Abbey Kaposszentjakab Part 1.) *Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 3, 185–198.

Molnár, I. (2015). Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság templomának területén. (New investigations in the abbey church of Kaposszentjakab. *Archaeologiai Értesítő* 140, 177–194. <https://doi.org/10.1556/0208.2015.140.7>

Molnár, I. (2018). Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság területén 2. (Research in the area of the Benedicte Abbey Kaposszentjakab Part 2.). *Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 5, 139–158. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.5.139>

Mordovin, M. (2011). Zalavár-Recéskút. In Kolozsi B. & Szilágyi K. (szerk.), *Sötét idők falvai. 2006-ban Debrecenben megrendezett konferencia I. kötete* (pp. 163–192). Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Régészeti Tár.

Mordovin, M. (2013). A honti ispánsági vár kutatása 2011-ben (Die Forschung der Gespanschaftsburg von Hont im Jahre 2011). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2010–13, 123–149.

Nagy, E. (1973). Előzetes jelentés a kaposszentjakabi ásatásról (Rapport préliminaire sur les fouilles de l'abbaye de Kaposszentjakab). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 1, 335–339.

Nagy, E. (1978). Kaposszentjakab. In Tóth M. & Marosi E. (szerk.), *Árpád-kori kőfaragványok. A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei D sorozat* 121, 91–92.

Nagy, E. (1994). Zselicszentjakab. In Mikó Á. & Takács I. (szerk.), *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon* (pp. 71–72). Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.

Szimonova, E. (1997). A toponári avar temető. In Karacz G. (szerk.), *Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban* (pp. 25–52). Marcali: Marcali Városi Múzeum – Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézete.

Szőke, B. M. (2020). *A Karoling kor Pannoniában*. Budapest: Martin Opitz.

Tímár, P. (2016). *A Győr nembeli szerdahelyi család története, birtokai és okmánytára*. Szeged (szerzői kiadás).

Tóth, Zs. (2017). Régészeti kutatások Sopianae északi temetőjében: az I. számú *Cella Trichora* 2013–2014. évi kutatásának eredményei. (Archaeological investigations of the Northern cemetery of Sopianae: results of the researches from 2013–2014 of the Cella Trichora No. I). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 54, 267–304.